

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.10.13>

СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ АТРИБУТИВНОГО СТИЛЮ ДОРΟΣЛИХ ЯК РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

Тетяна Клібайс

*Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053
e-mail: t.klibais@kubg.edu.ua*

Стаття присвячена теоретичному аналізу досліджень питання психологічних особливостей становлення атрибутивного стилю, на основі чого розроблена функціональна модель становлення атрибутивного стилю особистості дорослих. Елементами функціональної моделі становлення атрибутивного стилю особистості дорослих є суб'єкт із його буденною свідомістю й особистісними властивостями; атрибутивний стиль, образ ситуації, поведінка, яка може бути адаптивною або дезадаптивною. Як системотвірний чинник у системі суб'єкт-ситуація розглядається індивідуальне поєднання особистісних властивостей та атрибутивного стилю дорослих. У статті введено поняття «становлення атрибутивного стилю» й «адаптивні можливості атрибутивного стилю». Становлення атрибутивного стилю розглядається як процес розвитку, що виявляється у взаємоперетворенні протилежних і водночас взаємопов'язаних свідомісних механізмів пізнання й адаптації. Визначено, що становлення атрибутивного стилю дорослих якісно відрізняється від становлення атрибутивного стилю суб'єкта на інших вікових етапах саме перетворенням його адаптивних можливостей.

Адаптивні можливості атрибутивного стилю особистості дорослих представлені як комплекс взаємозв'язків атрибутивного стилю й особистісних властивостей, що впливають на діалогічність буденної свідомості й адаптивність суб'єкта та не зводяться до визначення позитивного чи негативного типів атрибутивного стилю.

Особлива увага надається проблемі адаптивності й адаптивним можливостям атрибутивного стилю як критерію становлення атрибутивного стилю дорослих. Визначаються особистісні якості, що сприяють високим (креативності, гнучкості мислення та поведінки, діалогічності свідомості) або зниженим адаптивним властивостям атрибутивного стилю (таким як екстернальний локус контролю, емоційна нестійкість, страх перед невдачами, страх відторгнення, боязкість у спілкуванні, напруження механізмів психологічного захисту).

Ключові слова: вікові особливості, суб'єкт, атрибутивний стиль, образ ситуації, адаптивні можливості атрибутивного стилю дорослих, особистісні властивості.

Постановка проблеми. Вік дорослості є часом найвищих досягнень, сформованості основних психічних властивостей людини, що зумовлює її високу здатність до розуміння світу, до саморегуляції, до побудови власного буття. Неадаптивність моделі мислення, якою з погляду когнітивної психології атрибутивний стиль і є, може призводити до неуспіху, а усвідомлення себе «автором власного життя» сприяє досягненню мети. Тому становлення атрибутивного стилю дорослого має провідне значення в успішній життєвій адаптації. Незважаючи на це, адаптивно-перетворювальні можливості психіки дорослих, зокрема становлення атрибутивного стилю як ресурсного потенціалу особистості, є недостатньо дослідженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дорослість – це період, у якому продовжується особистісний, психічний, професійний розвиток людини, хоча завершується

фізіологічне дозрівання організму, тому дорослість – менш досліджений і більш складний у науковому поясненні період, ніж попередні етапи онтогенезу.

Вважалося, що дорослість є найстабільнішим періодом у житті людини, коли ніяких істотних змін у психічному розвитку особистості не відбувається, однак подальші ґрунтовні дослідження цього вікового періоду змінили думку вчених. Психологи зазначають, що дорослість і зрілість – різні поняття. Суб'єкт може перебувати у віці дорослості, але не досягти психологічної зрілості. Як відзначає О. Сергеєнкова, психологічна зрілість – «системна якість особистості, що відображає досягнення стану її повної функціональності, адаптивності та відповідальності» [1, с. 7].

Характер психологічної зрілості зумовлений особливостями формування смислоттєвих орієнтацій на попередніх вікових етапах.

Визначимо сутність поняття «становлення атрибутивного стилю», яке є об'єктом нашого дослідження. Оскільки поки що немає його визначень, утворимо його за допомогою інтеграції визначень його складників: «становлення» й «атрибутивний стиль особистості».

«Становлення – філософська категорія, що відображає процес діалектичного переходу від одного ступеня розвитку до іншого як момент взаємоперетворення протилежних і водночас взаємопов'язаних моментів розвитку» [1, с. 1384].

За нашим визначенням, *атрибутивний стиль особистості* – складне полідетерміноване особистісне утворення, індивідуальний вияв атрибутивних процесів, свідомісний механізм пізнання й адаптації, сформований буденною свідомістю [2].

Отже, *становлення атрибутивного стилю* – процес розвитку, що виявляється у взаємоперетворенні протилежних і водночас взаємопов'язаних свідомісних механізмів пізнання й адаптації.

Оскільки адаптивність і гнучкість психіки, згідно з положеннями вітчизняних психологів є одним із критеріїв психологічної зрілості [3], становлення атрибутивного стилю дорослих якісно відрізняється від становлення атрибутивного стилю на інших вікових етапах саме розвитком його адаптивних можливостей. Обґрунтуємо це положення.

Вітчизняні психологи пропонують поділяти дорослість на періоди за критеріями, виділеними Л. Виготським, Д. Ельконіним, Л. Богуш для дитячого розвитку, але змінити їх ієрархію, поставивши на перше місце особистісні новоутворення [3], пояснюючи це тим, що «зріла особистість у процесі розвитку більш самостійно обирає або змінює, вдосконалює і свою провідну діяльність, і соціальну ситуацію свого розвитку, завдячуючи за це самій собі» [4, с. 39]. На думку В. Моргуна, Н. Ткачової, саме така зміна детермінації характеризує перехід від періоду дитинства до дорослості [там само]. Якщо припустити, що становлення атрибутивного стилю в дорослому віці теж ґрунтується насамперед на тих особистісних властивостях, які вже сформувалися, то вони будуть впливати на ставлення суб'єкта до ситуації та його поведінку в ній.

За останніми даними, атрибутивний стиль особистості формується до 15 років [5], у дорослому віці це утворення досить стабільне, але не є незмінним. Адаптивні можливості атрибутивного стилю особистості повністю не визначаються типом атрибутивного стилю. Атрибутивний стиль опосередковує вчинки особистості у відповідь на ситуацію, але не достатньо усвідомлюється, оскільки має два аспекти: усвідомлений, що виявляється в оцінці людиною ситуації, її причин, і неусвідомлений – нерозуміння дійсних причин саме такої оцінки того, що відбувається, засноване на особистісних настановленнях і роботі механізмів психологічного захисту.

В. Шмаргун доводить, що інтелект як особлива форма ментального досвіду впливає на адаптивність людини у стресових ситуаціях, на її здатність до гармонійної соціа-

лізації й індивідуалізації, на її креативність [6]. Оскільки атрибутивний стиль психологи відносять до когнітивної сфери [7], можна зробити висновок про його вплив на здатність суб'єкта до пристосування.

Поняття адаптивності ми розглядаємо у більш широкому, ніж прийнято, сенсі, включаючи в нього і позитивні прояви неадаптивності як мотиву, що спрямовує розвиток особистості, дає можливість вийти за межі звичної ситуації, стереотипних форм поведінки і цим сприяє розвитку особистості. Адаптивність суб'єкта проявляється в узгодженості цілей і результатів активності, а головне, у здатності правильно оцінювати всі аспекти ситуації та змінювати свою поведінку відповідно до зміни ситуації, зміна поведінки має бути спрямована в бік прогресивного розвитку особистості, а не її регресу. Відомо, що у своїх вчинках суб'єкт виходить більшою мірою з образу ситуації, сформованого у його свідомості, ніж із реальної ситуації [7; 8], тому, звертаючись до адаптивності-дезадаптивності атрибутивного стилю особистості, маємо на увазі ступінь відповідності суб'єктивного образу ситуації реальності, а точніше те, наскільки образ ситуації сприяє адаптації до неї. На нашу думку, правомірно говорити про адаптивні можливості атрибутивного стилю особистості, оскільки атрибутивний стиль є особистісним утворенням і виконує пізнавальну й адаптивну функції, а діапазон адаптивних можливостей атрибутивного стилю залежить від поєднання багатьох факторів. Деадаптація, яка спостерігається за негативного атрибутивного стилю, а точніше у разі появи депресії, пояснюється неможливістю узгодженого існування у свідомості суб'єкта суперечностей внаслідок порушення діалогічності буденної свідомості.

Таким чином, адаптивні можливості атрибутивного стилю особистості дорослих – комплекс взаємозв'язків атрибутивного стилю й особистісних властивостей, що впливають на діалогічність буденної свідомості й адаптивність суб'єкта та не зводяться до визначення позитивного чи негативного типів атрибутивного стилю.

Дослідження психологічних особливостей становлення атрибутивних стилів дорослих здається нам неможливим без виділення тієї цілісної системи, у межах якої воно здійснюється. Такою системою є сфера взаємодії суб'єкта та ситуації, у якій атрибутивні стилі формуються і виявляються як індивідуальний механізм буденної свідомості, що виконує функцію пізнання й адаптації.

Сприймання людиною дійсності, на думку О. Баксанського, Є. Кучера, залежить від особливостей проходження нею первинної соціалізації, у процесі якої неусвідомлено засвоюються не тільки патерни поведінки, але й особливості оцінювання ситуації, її значущості, причин, що транслюються дитині батьками [9]. Здатність до побудови образів світу допомагає суб'єкту структурувати сприйняття реальності, адаптуватися до неї, а також призводить до помилок і труднощів при пошуку виходу із проблемних ситуацій.

Розглядаючи взаємодію суб'єкта та ситуації згідно із принципом розвитку, можна представити її і як процес формування особистісних властивостей суб'єкта. Саме такий підхід відображено в положенні Б. Ломова про соціальне походження особистісних властивостей: «психічні властивості особистості не можуть бути розкриті ні як функціональні, ні тим більше як матеріально-структурні. Вони належать до тієї категорії властивостей, які визначаються як системні. А це означає, що для розкриття їх об'єктивного підґрунтя, потрібно вийти в дослідженні за межі індивіда і розглянути його як елемент системи. Цією системою є суспільство» [10, с. 127]. Результати досліджень М. Сарджвеладзе [11] вказують, що особистісні властивості формуються за допомогою закріплення повторюваних реакцій на ситуації, а формування атрибутивного стилю відбувається за схожим механізмом.

Метою статті є створення теоретичної моделі становлення атрибутивного стилю дорослих.

Викладення основного матеріалу дослідження. Процес становлення атрибутивних стилів й особистісних властивостей має певну схожість і відбувається у взаємодії суб'єкта та ситуації. У їх взаємодії у свідомості суб'єкта виникає когнітивний конструкт суб'єктивного образу ситуації, в якому організовується, пояснюється й оцінюється те, що відбувається. Пояснення й оцінка здійснюються за допомогою атрибуції. Таким чином, первинно і спрощено система «суб'єкт – ситуація», що нами вивчається, може виглядати так (рис. 1):

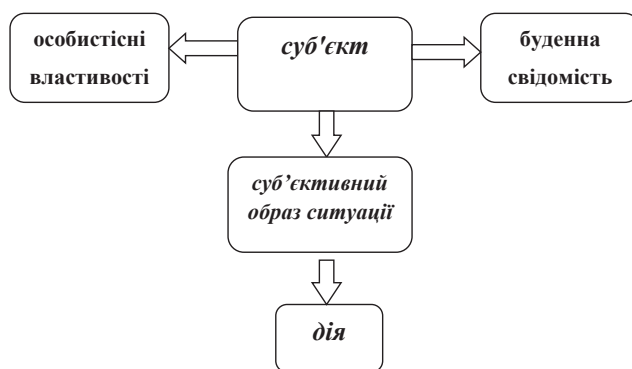

Рис. 1. Система суб'єкт-ситуація, як система становлення атрибутивного стилю дорослих

Основним елементом, який створює цю систему, є особистісні властивості, котрі виникають, розвиваються за умови взаємодії суб'єкта та ситуації, а також визначають особливості цієї взаємодії через пояснення того, що відбувається (цю функцію виконує атрибутивний стиль). Наприклад, описуючи це явище, В. Янчук зазначає: «Відображаючи індивідуальну своєрідність конкретної особистості, картини уявлень можуть бути спотвореними, неадекватними і детермінуючими проблемне поле індивіда, яке відтворюється в кожному наступному циклі» [8, с. 19]. Таким чином, у психіці об'єктивна реальність відображається суб'єктивно, тому в первинно змальовану нами систему слід включити атрибутивний стиль – сформований у свідомості суб'єкта і механізм, що сприяє виконанню свідомістю функції пізнання й адаптації та випереджає формування образу ситуації.

Особистісні властивості, характер ситуації і реакція суб'єкта – це різні аспекти єдиного цілого – процесу взаємодії особистості та ситуації. Необхідно підкреслити, що, вже вчинивши адаптивно чи дезадаптивно, суб'єкт знову змінює ситуацію, створюючи образ нової ситуації, яка чинить вплив на зміст його свідомості та особистість. Тому логіка становлення атрибутивного стилю розгортається не одновекторно, а також у зворотному порядку. Оскільки взаємодія суб'єкта і ситуації опосередкована суб'єктивним образом цієї ситуації, то основним чинником у системі суб'єкт-ситуація є індивідуальне поєднання особистісних властивостей та атрибутивного стилю, на основі яких формується суб'єктивний образ ситуації. В уточненому вигляді функціональна модель становлення атрибутивного стилю особистості дорослих зображена на рис. 2.

Рис. 2. Функціональна модель становлення атрибутивного стилю особистості дорослих

У досліджуваній системі взаємодії «суб'єкт – ситуація» атрибутивний стиль дорослої людини сприяє формуванню образу ситуації у свідомості суб'єкта, а отже, опосередковує вибір суб'єктом стратегії реагування, яка буде адаптивною чи навпаки, дезадаптивною. Виходячи з цієї схеми, у дослідженні становлення атрибутивного стилю дорослого можна говорити насамперед про становлення адаптивних можливостей атрибутивного стилю.

Тому постає питання, які саме особистісні властивості дорослих у поєднанні з атрибутивним стилем будуть сприяти створенню такого образу ситуації, який призведе до адаптивної або дезадаптивної поведінки?

Теоретичний аналіз досліджень М. Селігмана, Л. Рудіної, Д. Цирінг, Т. Гордєєвої, О. Улибіної, Т. Титаренко та ін. виявив, що до високих адаптивних можливостей атрибутивного стилю дорослих спричиняються наступні особистісні властивості: креативність, гнучкість мислення та поведінки, діалогічність свідомості; до знижених – екстернальний локус контролю, емоційна нестійкість, страх перед невдачами, страх відторгнення, боязкість у спілкуванні, напруження механізмів психологічного захисту [12].

Висновки та перспективи подальшого дослідження

У процесі теоретичного аналізу проблеми особливостей становлення атрибутивного стилю дорослих створено функціональну модель становлення атрибутивного стилю особистості дорослих. Основним чинником цієї моделі виступає індивідуальне поєднання особистісних властивостей і атрибутивного стилю, на підставі яких буденною свідомістю формується суб'єктивний образ ситуації.

Дослідження може бути продовжено у напрямку емпіричного вивчення особистісних властивостей дорослих, що відповідають високим або зниженим адаптивно-перетворювальним властивостям менталітету сучасної людини.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Клибайс Т.В. Диагностические свойства методики «адаптивные возможности атрибутивного стиля взрослых». *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, II(10), Issue: 20, 2014. p. 126–129
3. Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. Вікова психологія. Київ : Центр навчальної літератури, 2012. 376 с.
4. Моргун В.Ф., Ткачева Н.Ю. Проблема периодизации развития личности в психологии. Москва : Изд-во МГУ, 1981. 84 с.

5. Циринг Д.А., Пономарева И.В., Честюнина Ю.В., Евстафеева Е.А., Эвнина К.Ю. Особенности семейных взаимоотношений, детерминирующие формирование личностной беспомощности у подростков. *Сибирский психологический журнал*. 2016. № 59. С. 22–33.
6. Шмаргун В.М. Интеллект і процеси соціалізації. *Соціальна психологія*. 2007. № 2. С. 80–86.
7. Холодная М.А. Когнитивная психология. Когнитивные стили : учебное пособие. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 309 с.
8. Баксанский О.Е., Кучер Е.Н. Репрезентирование реальности: когнитивный подход. Москва : Альтекс, 2018. 139 с.
9. Янчук В.А. Проблема наученной беспомощности и атрибутивная терапия. *Адукацыя і выхаванне*. 2000. № 2. С. 17–25.
10. Ломов Б.Ф. Сознание как идеальное отражение. *Психология сознания*. Санкт-Петербург : Питер, 2008. С. 110–136.
11. Сарджвеладзе Н.И. Личность и её взаимодействие с социальной средой. Тбилиси : Мецниериба, 1989. 204 с.
12. Клібайс Т.В., Старинська Н.В., Циганчук Т.В. Взаємозв'язок самоактуалізації і атрибутивних стилів студентів-психологів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 2. Т. 1. С. 33–37. URI: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31611>.

THE SPECIFICS OF THE FORMATION OF THE ATTRIBUTIVE STYLE OF ADULTS

Tatiana Klibais

*Borys Grinchenko Kyiv University,
18/2, Bulvarno-Kudryavska str., Kyiv, Ukraine, 04053
e-mail: t.klibais@kubg.edu.ua*

The article is devoted to the theoretical analysis of research on the psychological characteristics of the formation of the attributive style, on the basis of which a functional model of the formation of the attributive style of the personality of adults has been developed. The elements of the functional model of the formation of the attributive style of the personality of adults are the subject, with his everyday consciousness and personal properties; attributive style, image of a situation, behavior, can be adaptive or maladaptive. The individual combination of personality traits and the attributive style of adults is considered as a system-forming factor in the subject-situation system. The article introduces the concept of “the formation of an attributive style” and “adaptive capabilities of the attributive style”. The formation of the attributive style is considered as a process of development, which is manifested in the interconversions of opposite and at the same time interrelated conscious mechanisms of cognition and adaptation. It has been determined that the formation of the attributive style of adults is qualitatively different from the formation of the attributive style of the subject at other age stages precisely by the transformation of his adaptive capabilities.

The adaptive capabilities of the attributive style of the personality of adults are presented as a complex of interrelationships of the attributive style and personal properties that affect the dialogicity of everyday consciousness and the adaptability of the subject and are not reduced to determining the positive or negative types of the attributive style.

Particular attention is paid to the problem of adaptability and adaptive capabilities of the attributive style, as a criterion for the formation of the attributive style of adults. Personal qualities are determined that contribute to high (creativity, flexibility of thinking and behavior, dialogical consciousness) or low adaptive properties of the attributive style (external locus of control, emotional instability, fear of failure, fear of rejection, shyness in communication, tension of psychological defense mechanisms).

Key words: age features, subject, attributive style, image of the situation, adaptive capabilities of the attributive style of adults, personal properties.